

ISLOM DINI TARIXI VA MOHIYATI

Qudratov Bekruz Salimjonovich

TATU Samarqand filiali 1-kurs talabasi

qudratovbexruz310@gmail.com

+998885792718

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 17.05.2026

Revised: 18.05.2026

Accepted: 19.05.2026

KALIT SO'ZLAR:

Islom dini, Qur'oni
karim, hadis,
ma'naviyat,
bag'rikenglik,
sivilizatsiya, ilm-
ma'rifat, axloqiy
qadriyatlar, Islom
tarixi, diniy tafakkur.

Mazkur maqolada Islom dinining paydo bo'lish tarixi, rivojlanish bosqichlari hamda uning mohiyati ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, Islom dinining insonparvarlik, adolat, ilm-ma'rifat va bag'rikenglik kabi asosiy tamoyillari yoritilib, uning jahon sivilizatsiyasi va ma'naviy taraqqiyotdagi o'rni ochib berilgan. Tadqiqot davomida Qur'oni karim, hadislar hamda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlaridan foydalanilgan.

Kirish

Bugungi globallashuv jarayonida diniy qadriyatlar, ma'naviy meros va insoniyat tafakkurining shakllanishida muhim o'rin tutgan dinlarni ilmiy jihatdan o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Islom dini nafaqat diniy ta'limot, balki yuksak axloqiy-me'yoriy tizim, boy madaniyat va sivilizatsiya asoslarini shakllantirgan muhim omil sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Dunyo aholisining katta qismi e'tiqod qiladigan ushbu din asrlar davomida ilm-fan, adabiyot, falsafa, huquq, san'at va ijtimoiy munosabatlar rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. Shu sababli Islom dini tarixi va mohiyatini chuqur ilmiy asosda tadqiq

etish nafaqat diniy bilimlarni kengaytiradi, balki jamiyatda bag'rikenglik, ma'naviy barkamollik va millatlararo totuvlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Islom dini VII asr boshlarida Arabiston yarimorolida paydo bo'lib, qisqa vaqt ichida keng hududlarga yoyildi hamda jahon sivilizatsiyasining muhim tarkibiy qismiga aylandi. Ushbu dinning asoschisi payg'ambar Muhammad alayhissalom bo'lib, Qur'oni karim va hadislar Islom ta'limotining asosiy manbalari hisoblanadi. Islomning asosiy g'oyalari – yagonalik, adolat, insonparvarlik, ezgulik, ilm-ma'rifat va tinchlik kabi umuminsoniy qadriyatlarga asoslanadi. Shu jihatdan Islom dini nafaqat diniy tizim, balki insonning ma'naviy kamoloti va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi mukammal hayotiy konsepsiya sifatida namoyon bo'ladi. Tarixiy manbalarga ko'ra, Islom dini Markaziy Osiyo hududiga ham erta kirib kelgan bo'lib, mintaqaning ilmiy va madaniy rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Bahouddin Naqshband kabi allomalar Islom ilmlarining taraqqiyotida ulkan hissa qo'shgan. Ularning ilmiy merosi bugungi kunda ham diniy-ma'rifiy tafakkurning muhim manbasi sifatida qadrlanadi.

Adabiyotlar tahlili

Islom dini tarixi va mohiyatini o'rganishda Qur'oni karim va hadislar eng asosiy manbalar hisoblanadi. Qur'onda insonparvarlik, adolat, ilm-ma'rifat va tinchlik g'oyalari yoritilgan bo'lib, tadqiqotchilar uni diniy hamda ijtimoiy-falsafiy manba sifatida baholaydilar⁸⁶. Hadis ilmining yirik namoyandasi Imom al-Buxoriyning "Al-jome' as-sahih" asari esa Islom ta'limotini tushunishda muhim ilmiy manba sanaladi⁸⁷.

G'arb islomshunosligida Marshall Hodgson va Karen Armstrongning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Hodgson Islomni jahon sivilizatsiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida tahlil qilgan bo'lsa⁸⁸, Armstrong Islomning mohiyatida tinchlik va ma'naviy poklik g'oyalari mujassam ekanligini ta'kidlaydi⁸⁹.

Markaziy Osiyo olimlari tadqiqotlarida esa Islomning ma'naviy-ma'rifiy ahamiyati, yoshlar tarbiyasidagi o'rni va bag'rikenglik tamoyillari keng yoritilgan⁹⁰. Shuningdek, Abu Nasr al-Farobiy va Abu Ali ibn Sino kabi mutafakkirlar asarlarida Islomning ilm-fan va axloq bilan uzviy bog'liqligi ko'rsatib berilgan⁹¹.

Metodologiya

⁸⁶ Qur'oni karim. – Toshkent: Movarounnahr, 2001. – 604 b.

⁸⁷ Al-jome' as-sahih / Muallif: Imom al-Buxoriy. – Qohira: Dor al-Hadith, 2002. – 756 b.

⁸⁸ The Venture of Islam / Marshall Hodgson. – Chicago: University of Chicago Press, 1974.

⁸⁹ Islam: A Short History / Karen Armstrong. – New York: Modern Library, 2002.

⁹⁰ Islom ma'rifati va zamonaviylik. – Toshkent: O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, 2021.

⁹¹ Abu Nasr al-Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida tarixiy, qiyosiy-tahliliy va tavsifiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot davomida Islom dini tarixi va mohiyatiga oid Qur'oni karim, hadislar hamda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy asarlari o'rganilib, ularning mazmuni ilmiy tahlil qilindi. Shuningdek, Islom dinining paydo bo'lishi, rivojlanish bosqichlari va jamiyat hayotidagi o'rnini yoritishda manbalarni qiyosiy tahlil qilish usuli qo'llanildi. Tadqiqotda ilmiy xulosalarning ishonchliligini ta'minlash maqsadida zamonaviy islomshunoslik va tarixshunoslik yondashuvlariga tayanildi.

Natijalar va muhokama

Islom dini VII asr boshlarida Arabiston yarimorolida vujudga kelgan bo'lib, qisqa vaqt ichida jahon miqyosidagi yirik diniy va madaniy sivilizatsiyaga aylandi. Tarixiy manbalarga ko'ra, Islom paydo bo'lishidan avval Arabiston hududida "Johiliya davri" hukm surgan bo'lib, bu davr ijtimoiy tengsizlik, qabilachilik, ko'pxudolik va ma'naviy tanazzul bilan xarakterlangan⁹². Arab qabilalari o'rtasidagi urushlar uzoq davom etib, inson hayoti qadsizlangan edi. Ayniqsa, ayollar va qullarning jamiyatdagi o'rnini juda past bo'lgan. Ayrim qabilalarda qiz farzandlarni tiriklayin ko'mish odati mavjud bo'lib, bu holat Qur'oni karimda qattiq qoralanadi. Shu sababli Islom dini paydo bo'lishi o'sha davr jamiyati uchun katta ma'naviy va ijtimoiy burilish yasadi.

Payg'ambar Muhammad alayhissalom insonlarni yagona Allohga e'tiqod qilishga, insoniylik va adolat tamoyillariga amal qilishga chaqirdi. Islomning dastlabki davrida musulmonlar turli ta'qib va bosimlarga duch kelganlar. Makka mushriklari yangi dinni o'z manfaatlariga tahdid sifatida qabul qilganlar. Masalan, Bilol Habashiy, Ammor ibn Yosir kabi ilk musulmonlar og'ir qiynoqlarga duchor etilgan. Shunga qaramay, Islom dini qisqa vaqt ichida keng yoyildi. 622-yilda yuz bergan hijrat voqeasi Islom tarixidagi muhim burilish nuqtasi bo'ldi. Hijratdan so'ng Madina shahrida ilk musulmon davlati tashkil topdi va Islom nafaqat diniy, balki siyosiy-huquqiy tizim sifatida ham shakllana boshladi. Qur'oni karim Islom dinining asosiy manbasi hisoblanadi. Unda insonning ma'naviy kamoloti, axloqiy mas'uliyati, jamiyatdagi o'rnini va ijtimoiy munosabatlari keng yoritilgan. Qur'onda ilm olish, tafakkur qilish va haqiqatni izlashga alohida urg'u beriladi. Xususan, "Alaq" surasining "O'qi!" degan so'z bilan boshlanishi Islomning ilm-ma'rifatga bo'lgan munosabatini yaqqol ko'rsatadi⁹³. Bu jihat musulmon jamiyatida ilm-fan rivojiga katta turtki berdi. Tadqiqotchilar

⁹² Болтаев М. Ислам тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – 256 б.

⁹³ Qur'oni karim. – Toshkent: Movarounnahr, 2001. – 604 b.

Islom sivilizatsiyasining taraqqiyotida aynan ilmga bo'lgan yuksak e'tibor muhim omil bo'lganini ta'kidlaydilar⁹⁴.

Qur'onda insonlar o'rtasidagi tenglik masalasi ham alohida o'rin egallaydi. "Hujurot" surasining 13-oyatida barcha insonlar bir ota va onadan yaratilgani, insonning ustunligi esa faqat taqvo bilan belgilanishi qayd etiladi. Ushbu oyat milliy, irqiy va ijtimoiy tafovutlarga asoslangan kamsitishlarni inkor etadi. W. Montgomery Wattning fikricha, Islomdagi tenglik tamoyili o'sha davr Arab jamiyatidagi qattiq tabaqalanishga qarshi qaratilgan muhim ijtimoiy islohot bo'lgan⁹⁵. Ayniqsa, qullarga nisbatan insonparvar munosabatda bo'lish, ularni ozod qilish savob ish sifatida targ'ib etilgani Islomning insonparvarlik mohiyatini ko'rsatadi. Islom dini ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shgan. VIII–XII asrlarda musulmon sharqida ilm-fan yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tarildi. Bag'doddagi "Bayt ul-hikma" ilmiy markazi o'sha davrning eng yirik ilmiy maskanlaridan biri bo'lgan. Bu markazda yunon, hind va fors olimlarining asarlari arab tiliga tarjima qilinib, yangi ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Muhammad al-Xorazmiy algebra fanining asoschilaridan biri sifatida tarixga kirdi. Uning algebra va algoritm haqidagi qarashlari keyinchalik Yevropa ilm-fani rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi⁹⁶. Hozirgi "algoritm" atamasi ham olimning nomidan kelib chiqqani ilmiy adabiyotlarda qayd etiladi.

Abu Ali ibn Sino tibbiyot, falsafa va tabiiy fanlar rivojiga ulkan hissa qo'shgan allomalardan biridir. Uning "Tib qonunlari" asari bir necha asr davomida Yevropa universitetlarida asosiy tibbiy qo'llanma sifatida foydalanilgan⁹⁷. Ushbu asarda kasalliklarning kelib chiqishi, tashxislash va davolash usullari ilmiy asosda bayon etilgan. Abu Rayhon Beruniy esa astronomiya, geografiya va mineralogiya sohalarida muhim ilmiy kashfiyotlar qilgan. U Yerning aylanishi va geografik koordinatalarga oid ilmiy qarashlarni ilgari surgan. Bu misollar Islom sivilizatsiyasining ilm-fan taraqqiyotidagi ulkan rolini ko'rsatadi. Islom dini axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi. Qur'onda halollik, sabr, mehr-oqibat, ota-onaga hurmat, adolat va insonparvarlik kabi fazilatlar yuksak qadriyat sifatida ulug'lanadi. Masalan, zakot tizimi orqali boylarning kambag'allarga yordam berishi rag'batlantiriladi. Bu tizim jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qilgan. Yetimlarga g'amxo'rlik qilish, qo'ni-qo'shnilar bilan yaxshi munosabatda bo'lish va muhtojlarga yordam berish haqidagi ko'rsatmalar Islomning kuchli

⁹⁴ Al-jome' as-sahih / Muallif: Imom al-Buxoriy. – Qohira: Dor al-Hadith, 2002. – 756 b.

⁹⁵ Watt W. M. Islam and the Integration of Society. – London: Routledge, 1961. – 214 p.

⁹⁶ Ал-Хоразмий М. Алгебра ва алмуқобала. – Тошкент: Фан, 1983. – 186 б.

⁹⁷ Ibn Sino A. Tib qonunlari. – Toshkent: Fan, 1981. – 814 b.

axloqiy tizim ekanligini ko'rsatadi. Karen Armstrongning ta'kidlashicha, Islom dini ilk davrlardan oq jamiyatda ijtimoiy adolatni qaror toptirishga intilgan⁹⁸.

Islom sivilizatsiyasi madaniyat va me'morchilik rivojiga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Samarqand, Buxoro, Bag'dod va Qohira kabi shaharlar o'rta asrlarda yirik ilmiy va madaniy markazlarga aylangan⁹⁹. Masjid, madrasa va kutubxonalar nafaqat diniy, balki ilmiy markaz sifatida ham faoliyat yuritgan. Ayniqsa, Markaziy Osiyoda hadis, fiqh, tafsir va tasavvuf ilmlari keng rivojlandi. Imom al-Buxoriy va Imom at-Termiziy hadis ilmining eng buyuk namoyandalari sifatida tanildi. Ularning hadis to'plamlari bugungi kunda ham musulmon olamidagi eng ishonchli manbalardan biri hisoblanadi. Bahouddin Naqshband asos solgan Naqshbandiya tariqati esa insonning ma'naviy pokligi, mehnatsevarligi va kamtarligini targ'ib qilgan. Bugungi globallashuv davrida ham Islom dini insoniyat ma'naviy hayotida muhim o'rin tutmoqda. Zamonaviy tadqiqotchilar Islomning asl mohiyati tinchlik, bag'rikenglik, ezgulik va ma'rifatga asoslanganini ta'kidlaydilar. Shu sababli Islom dinini ilmiy asosda o'rganish yoshlarni turli ekstremistik va radikal qarashlardan himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Islomning haqiqiy mohiyatini anglash jamiyatda diniy bag'rikenglikni mustahkamlash, millatlararo totuvlikni ta'minlash va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

Islom dini insoniyat tarixida muhim o'rin egallagan yirik diniy va ma'naviy tizim hisoblanadi. Uning mohiyatida adolat, bag'rikenglik, ilm-ma'rifat, insonparvarlik va axloqiy poklik kabi umuminsoniy qadriyatlar mujassamdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Islom dini nafaqat diniy e'tiqod shakli, balki ilm-fan, madaniyat va jamiyat taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan sivilizatsion omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Shu bois Islom dinining tarixiy rivojlanishi va asl mohiyatini ilmiy asosda o'rganish bugungi kunda diniy bag'rikenglikni mustahkamlash, yoshlarni ma'naviy barkamol etib tarbiyalash hamda jamiyatda tinchlik va hamjihatlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Nasr al-Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.

⁹⁸ Armstrong K. Islam: A Short History. – New York: Modern Library, 2002. – 224 p.

⁹⁹ Hodgson M. The Venture of Islam. – Chicago: University of Chicago Press, 1974. – Vol. 1.

- =====
2. Al-jome' as-sahih / Muallif: Imom al-Buxoriy. – Qohira: Dor al-Hadith, 2002. – 756 b.
 3. Armstrong K. Islam: A Short History. – New York: Modern Library, 2002. – 224 p.
 4. Hodgson M. The Venture of Islam. – Chicago: University of Chicago Press, 1974. – Vol. 1.
 5. Ibn Sino A. Tib qonunlari. – Toshkent: Fan, 1981. – 814 b.
 6. Islom ma'rifati va zamonaviylik. – Toshkent: O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, 2021.
 7. Qur'oni karim. – Toshkent: Movarounnahr, 2001. – 604 b.
 8. Watt W. M. Islam and the Integration of Society. – London: Routledge, 1961. – 214 p.
 9. Ал-Хоразмий М. Алгебра ва алмуқобала. – Тошкент: Фан, 1983. – 186 б.
 10. Болтаев М. Ислом тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – 256 б.

